

LÉDIG Zoltán

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: zoltan.ledig@gmail.com

ÁLLAMI TÁMOGATÁSOK A GEOPOLITIKAI CÉLOK SZOLGÁLATÁBAN

STATE AID FOR GEOPOLITICAL OBJECTIVES

ABSTRACT

The role of the state aid rules each age and era went beyond the local, country level, topical, internal politics motivated considerations. Especially in such countries, beyond objectives of such middle and great powers where the subsidy policy served geopolitical purposes. The multilateral trade system, institutionally World Trade Organisation, created a very specific and less effective set of rules on subsidies. Rules contained in separate agreements on the one hand, they do not lay down strict rules and, on the other hand, the dispute settlement system available to enforce the rules may (only) require harmonization of the disputed rules of a given WTO member pursuant to its WTO-undertaking, even after several years of legal proceedings.

Thus, the current multilateral trade rules provide a wide maneuver for Members with high economic power that can also use their state aid regime to

- acquire globally existing industries and even control supply monopolistically

- or gain advantage in the global market for new, emerging industries and new technologies that companies in other countries with similar economic power do not reach the same level of competition at all
- last but not least, to acquire existing companies with technology and markets from state resources

Given that the decision-making process of the multilateral trading system, with a few exceptions, requires unanimity, thus creating new rules that are less distortive of international trade than at present, there is little room for maneuver in the current institutional structure.

Kulcsszavak: állami támogatások, Kereskedelmi Világszervezet (WTO), kiegyenlítő intézkedések, geopolitika, geoökonómia

Keynotes: state aid, World Trade Organisation (WTO), countervailing measures, geopolitics, geoeconomics

1. Bevezetés

A modern kor gazdaságpolitikájának egyik sarokpontjává vált, hogy az országok állami forrásból (public resources) előnyt biztosító támogatást nyújtsanak nemzetgazdaságuknak. Az állami támogatások (State Aid) keretek közé szorításának igénye már a GATT-ban¹ is megjelent, ugyan az egyes körtárgyalások igyekeztek (negotiating round) a GATT XVI. cikkének módosításaival fokozatosan bővíteni a tárgyi hatályt, lényegi változást a WTO, a maga létrejöttével² alakította ki a tagság új szabályrendszerét. Noha a GATT idevágó cikkei – VI. ; XVI. – továbbra is alkalmazandók voltak és sporadikusan más megállapodások is tartalmaztak releváns szabályokat – Agreement on Agriculture ; Agreement on Trade Related Investment Measures ; General Agreement on Trade in Services –, de a szabályok gerince, a fegyelmek a Támogatásokról és Kiegyenlítő Intézkedésekről szóló – Subsidies and Countervailing Measures – SCM Agreement – megállapodásban helyezkedik el. Meg kell jegyezni azt, hogy az állami támogatások, a vonatkozó WTO-szabályok, egyes WTO-tagok szabályozása, ide értve az OECD szabályozást is, olyan mély és szofisztikált szabályokat határoznak meg, melyek értékelése messze túlmutat a jelen publikáció terjedelmi korlátain, ezért kifejezetten az állami támogatások legaktuálisabb gazdaság- és geopolitikai vonatkozásaira koncentrálok.

2. Állami támogatások

Tűnhet úgy, hogy a WTO a támogatásokat keretek közé szorító szabályrendszere, annak átfogó tárgyi és földrajzi hatálya – 163 tagja van a WTO-nak, a globális kereskedelem legnagyobb részét lefedi – miatt hatékony korlátot szab a nemzetközi kereskedelmet torzító állami támogatásoknak, sajnos ez nem így van. Ennek legfőbb oka, hogy maguk a WTO-tagországok sem akarták megkötni saját kezüket. Ugyan 1947 óta több lépcsőben az egyes körtárgyalásokat követően fejlődött a szabályrendszer, nem utolsósorban a szabályok kikényszerítését lehetővé tevő vitarendezési rendszer is a WTO létrejöttével – WTO Dispute Settlement Mechanism –, de a szabályok olyan tág mozgásteret határoztak, hogy az állami támogatásokat aktívan alkalmazó tagországok – lényegében minden meghatározó világgazdasági szereplő – nem csupán gazdaságpolitikai céljaik megvalósítására, hanem országok világgazdasági, hatalmi súlyának erősítésére is alkalmazhatták.

Még a publikáció elején hangsúlyozni kell, hogy az állami támogatásokat széleskörű eszközként használó országok a közvélekedéssel ellentétben nem csak a hangsúlyosabb állami szerepvállalást alkalmazó országok (India, Kína, Oroszország) használják, hanem a legfejlettebb országok (USA, Japán), kereskedelmi blokkok (EU) is.

Mivel az egyes országok, kereskedelmi blokkok gazdaságpolitikája egyben az adott ország, kereskedelmi blokk nemzetközi versenyképességét is hivatott javítani – ennek hiányában hosszútávon az ország sokat veszíthet –, ehhez pedig a rendelkezésre álló fiskális és monetáris politikai eszközök kiterjednek az állami támogatásokra is. A XVII. században az országok által megtermelt GDP alig több mint 2% került állami redisztribúcióra, addig a II. világháborút követő fő áramlat diktálta gazdasági modellben átlagosan 40%-ra emelkedett, ez óhatatlanul növelte a legkülönbélebb állami támogatások eszköztárának növelése mellett, annak volumenét is. Itt meg kell jegyezni azt, hogy a redisztribúciós részarány mindig trendszerűen növekedett, ha egyszer mértékében emelkedett, többé nem csökkent vissza korábbi szintre. Egyes vélemények szerint a 2008-as pénzügyi és a mostani, a COVID-19 koronavírus okozta gazdasági krízist eredményező, fokozott állami szerepvállalás újabb, mérsékelt, ámde visszafordíthatatlan emelkedést okoz a részarányban, ahogyan az államok szerepének növekedésében is.

Egyrészt kialakult egy verseny, egyben amint defenzív oldal, hiszen amennyiben valaki nem nyújt megfelelő volumenű és minőségű állami támogatást saját nemzetgazdaságának, akkor nemzetgazdasága hosszabb

távon akár behozhatatlan hátrány szenvedhet. Másrészt hangsúlyosabbá vált az állami támogatások offenzív oldala is, miszerint az állami támogatások széles tárháza hozzájárulhat alkalmazójának hatalmi törekvéseihez, legyen az geopolitikai (geoökonómiai) vagy éppen biztonságpolitikai.

Az elmúlt húsz évben, különösen a 2001-es kínai WTO csatlakozást követően az Atlanti-óceán két partjáról egy súlyponteltolódás kezdődött a világgazdaságban, tekintettel arra, hogy egy új gazdasági centrum jött, illetve jön létre fokozatosan Ázsiában. Ennek középpontja Kína, aki eszközrendszerével megkezdte saját gazdasági és politikai értelemben vett perifériájának kialakítását.

A Trump-adminisztráció részben belpolitikai, részben geopolitikai, nem utolsósorban pedig biztonságpolitikai megfontolásoktól vezérelve új alapokra kívánta helyezni kereskedelempolitikai elképzeléseit, nem nélkülözve a protekcionista vagy merkantilista elemeket sem. Az USA azt a doktrínát képviseli, hogy a mai háborúkat gazdasági (geoökonómiai) eszközökkel vívják. Az USA elsődleges problémának Kínát látja, ez már az Obama-adminisztráció idején is így volt. Míg korábban olyan kifinomult, WTO-konform eszközökkel igyekezett Kínát izolálni, mint a TPP (Csendes-óceáni Partnerség, mint regionális szabadkereskedelmi megállapodás), addig a Trump-adminisztráció merkantilista eszközöket alkalmazó gazdaságpolitika mellett döntött. A célokban nincs különbség a két amerikai adminisztráció között, az eszközök azonban mások. Ez egyben determinálja azt is, hogy a cél az USA részéről nem fog változni, még egy adminisztráció váltás esetén sem, időnként alábbhagyó, de tartós kereskedelmi feszültségekre kell felkészülni.

Az USA már 2013-ban felvette a kapcsolatot az Európai Unióval, ide értve annak vezető tagállamait, hogy együtt lépjenek föl Kína ellen, mivel nemsokáig lesz alkalom arra, hogy Kínát megállítsa a Nyugat. Az Európai Unió részéről ezt követően születtek bizonyos kereskedelempolitikai kezdeményezések³, melyek rövid úton kivezetésre kerültek.

Az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió és Kína között egy hármas viszonyrendszer áll fenn, melyek külön-külön nem értelmezhetők, azokat összefüggéseiben kell vizsgálni, bármely két fél közötti konfliktus hatással van a harmadikra. A hármas viszonyrendszer között helyezkedik el a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat meghatározó szabályrendszer, melyet intézményileg a WTO képvisel.

A Bretton Woods-i világrend kereskedelmi pillére kérdőjeleződött meg azzal, hogy a gazdasági értelemben vett nyugati dominancia sérült. A WTO jelenlegi válságának gyökere ugyanazon alapszik, amin az USA(EU)-Kína

kétoldalú kereskedelmi háború, hosszútávon csak párhuzamosan lehetséges ezeket megoldani, rövid- és középtávon folyamatosan feszültségek várhatóak. A WTO jelenlegi struktúrája már nem szolgálja olyan mértékben a Nyugat, elsősorban az USA érdekeit, mint korábban, ezért alapvető reformokra van szükség. Az USA céljai alapján a reformnak olyan területekre kell irányulniuk, melyek nem állnak Kína érdekében. Emellett Kína a jelenlegi WTO struktúra és szabályozás fenntartásában érdekelt. Kína továbbra is fejlődő országnak tartja magát, s mint ilyen nem hajlandó gazdasági erejéhez mérten lemondani korábban elért kedvezményeiről.

Az USA elvárja az állami támogatások szabályok közé szorítását, az egyenlő versenyfeltételek biztosítását és megfelelő kínai piacnyitást. Minden más kereskedelmi szabályozási probléma, legyen az akár a WTO feltevése, csak a makroszintű problémák deriváltjai. Az EU a szabályokon alapuló nemzetközi kereskedelmet támogatja, így érdekelt a WTO fenntartásában annak modernizációja mellett, ennek érdekében kölcsönösen előnyös javaslatok kidolgozását kezdte meg. Ebben a háromszögben, amíg az USA akkor érdekelt a WTO (lényegében a nemzetközi kereskedelmi szabályrendszer) fenntartásában, ha az teljesen megreformálásra kerül, addig az EU úgy támogatja az WTO modernizációját, ha az nem sikerülne teljes mértékben, a WTO akkor is maradjon fenn. Kína számára a WTO *status quo* az előnyös.

Míg évtizedek óta az USA jelölte ki a méretgazdasági szintet, az utóbbi években már Kína határozza azt meg. A kínai vállalatok – állami befolyással az irányításra és állami támogatásokkal – minden eddigit meghaladó méretben, óriásvállalataik útján jelentek meg a külföldön. Erre válaszul az európai cégek, féltve versenyképességüket cégegyesülésbe kezdtek (pl.: Siemens-Alstom vs. a kínai CRRC vasútiipari vállalat).

A WTO jelenlegi válsága ugyanazon alapszik, amin az USA(EU)-Kína kétoldalú kereskedelmi háború, hosszútávon csak párhuzamosan lehetséges ezeket megoldani, rövid- és középtávon tartós feszültség várható. A WTO jelenlegi struktúrája már nem szolgálja olyan mértékben a Nyugat, elsősorban az USA érdekeit, mint korábban, ezért alapvető reformokra lesz szükség. Amennyiben nem kerül sor a Szervezet reformjára, illetve a folyamatban nem történik érdemi előrelépés, addig az USA a WTO jelenlegi 1.) szabályozásának és 2.) szervezeti működésének fenntartásában nem lesz érdekelt. Ez még egy amerikai adminisztrációváltás sem tud jelentősen megváltozni, jó esetben is csak a hangvétel vagy az eszközök változhatnak.

A WTO jelenlegi szabályozása meglehetősen időtálló bizonyult, hiszen a '90-es évek gazdasági folyamataira, az USA és a Nyugat dominan-

ciáját fenntartandó globalizációhoz biztosította a nemzetközi kereskedelmi (köz)jogot. Azonban ahhoz viszonyítva, hogy mennyire összetett nemzetközi kereskedelmet kellett és kell szabályozni, viszonylag kis terjedelmű joganyagról beszélünk miközben a nemzetközi kereskedelem és a globális gazdaság óriási fejlődésen ment keresztül. Mindemellett a WTO joganyag – a korlátozott jelentőséggel bíró Kereskedelemkönnyítési Megállapodást leszámítva – nem változott a Szervezet 1995-ös létrejötté óta. Ez óhatatlanul azt okozta, hogy számtalan a WTO-tagországok által meghozott intézkedésre vagy az intézkedésből következő szabályozásra vagy élethelyzetre a WTO joganyag explicite nem tartalmazott hivatkozást, lényegében nem volt szabályozva, értelmezésre volt szükség. Ez hézagokat jelentett a WTO joganyagban – minden jog, így a WTO-jog is, egyben hézagok rendszere is –, mely hézagokat többek között WTO Fellebbviteli Testülete (WTO AB) döntéseivel igyekezett betömni. Tette ezt úgy, hogy a WTO létrejöttekor a WTO vitarendezési rendszerének alkalmazására, abban az AB szerepét csak kivételes esetekre egyezett bele az USA. Ezen felül mint minden önálló testület, mely függetlenségét garantálják az őt létrehozó szabályok, természetüknél fogva törekszenek az önállóságra. Különösen igaz ez egy olyan bírói fórumra, ahol a szabályozás mennyisége korlátozott, különösen ha a nemzetközi gazdasági kapcsolatok (köz)joga által szabályozni kívánt reál-gazdasági környezet komplexitásához viszonyítjuk. Tekintettel erre a jelenségre, a WTO AB ún. túlkapásai eleve determináltak voltak.

Számos vitarendezési ügyben, mely az USA hosszútávú, stratégiai érdekei szempontjából kiemelt fontosságúak voltak az AB olyan döntéseket hozott, melyek szembementek az USA érdekeivel. Az USA álláspontja eleve az volt, hogy az AB nem is hozhatott volna döntést, de hogy még a várakozásaival ellentétes döntéseket is hozott, az USA számára abszolút elfogadhatatlanná vált.

Az USA igényei messze túlmutatnak a kereskedelmi deficit csökkentésén, sőt, miután napvilágra került információk szerint Kína felajánlotta, hogy 6 év alatt 1000 milliárd dollárral fogja növelni az amerikai áruk vásárlását, az USA teljesíthetetlen igénnyel állt elő, miszerint Kína két év alatt tegye ezt meg. Még ha túlzók is az információk, akkor is jól mutatja, hogy az USA számára nem az árukereskedelem és a kereskedelmi deficit csökkentése a prioritás – ilyen mennyiségű árut az USA gazdasága nem is lenne képes előállítani –, hanem egyértelműen a hosszútávú, kínai dominancia esetleges kialakulásának megakadályozása.

Az USA 2018. februárjában 30%-os büntetővámot vezetett be egyes kínai napelemekre, illetve kvótákat⁴ bizonyos mosógépekre, majd márciusban

az acélimportra 25%-os, míg az alumínium termékekre 10%-os pótvámot vetett ki az import okozta nemzetbiztonsági fenyegetésre hivatkozva. Kína válaszul áprilisban az amerikai termékekre 128 vámsoron vetett ki 15%-s, illetve 25%-os, 3 milliárd dollár értékű amerikai exportot sújtó, büntetővámot. Az USA második lépésben először júliusban 34 milliárd dollár értékű 25%-os büntetővámot vezetett be jellemzően fejlett technológiát tartalmazó termékek exportjára, amelyet augusztusban további 16 milliárd dollár értékű exportot sújtó büntetővammal bővített ki. Az intézkedésekre Kína azonnal retaliált, hasonló értékű, elsősorban az amerikai mezőgazdasági importot sújtó büntetővámok bevezetésével. Az amerikai elnök 2018. szeptemberben a meglévő 50 milliárd dollár értékű kínai árura kivetett 25%-os vámon felül, 10%-os büntetővámot jelentett be további 200 milliárd dollár értékű termékekre, továbbá azzal fenyegetett, hogy amennyiben Peking nem tesz engedményeket, úgy azok mértéke 25%-ra emelkedhet. Kína válaszlépésként 60 milliárd dollár értékű amerikai árura jelentett be vámot.

Az ezt követő intenzív kétoldalú tárgyalások eredményeképpen Trump elnök 2019. február 24-én bejelentette, hogy az USA meghatározatlan ideig felfüggeszti a 200 milliárd USD értékű kínai importra alkalmazott 10%-os pótvám március 1-re tervezett 25%-ra való emelését. Bár az egyeztetések ezt követően még intenzívebben folytak és a tárgyalásokról szóló információk szerint belátható közelségbe került azok lezárása, 2019 május 5-én Trump elnök bejelentette, hogy 2019. május 10-től közel 200 milliárd USD értékű kínai exportra kivetett eddigi 10%-os pótvámot 25%-ra emeli. Kína válaszul egyértelműsítette, hogy a vámok kivetésével egyoldalúan felfüggeszti a tárgyalásokat. A kiszivárgott információk szerint Kína vissza akar lépni azokból az engedményekből is, amiket idáig tett, ez pedig az USA-nak vált elfogadhatatlanná. Kína az EU-nak is hasonló elköteleződéseket tett a 2019. április 9-ei EU-Kína csúcson, ezért várhatóan a Közös Nyilatkozatban foglaltak egy részét sem fogja tudni teljesíteni az EU felé.

Az árukereskedelemben folyó megtorló lépésekben Kína abszolút hátrányban van, mivel az USA Kínába irányuló exportja kevesebb, mint negyede Kína USA-ba irányuló exportjának, így Kína egy bizonyos kereskedelmi volumen fölött nem fog tudni azonos vagy legalább hasonló mértékű büntetővámot kivetni. Jól mutatja az aszimmetriát, hogy az áruexportnak sokkal jobban kitett kínai gazdaságra milyen hatással lesz, hogy míg az USA jelenleg cca. 250 milliárd dollár értékű Kínából érkező áruimportra vetett ki büntetővámot, addig Kína csak 63 milliárd dollárnyi Kínába irányuló amerikai exportra tudott büntetővámot kivetni. Amennyiben eszkalálna a konfliktus és az USA a teljes kínai importot lefedné, ezt követően

Kína könnyen olyan helyzetbe sodródhat, hogy az ott letelepedett amerikai vállalatokat vagy az amerikai szolgáltatásexportot kényszerül célba venni. Ez a konfliktus abszolút új szintjét jelentené, mivel az árukereskedelmi körből kilépnének, teljes eszkalációt és totális kereskedelmi háborút jelentene.

3. USA-Japán

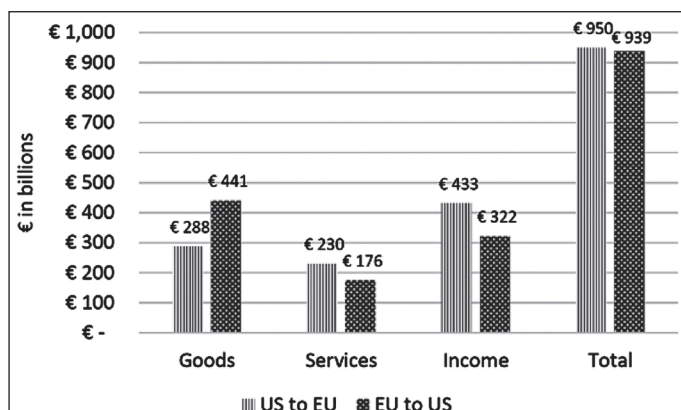
Trump és Abe elnökök 2019. szeptember 25-én bejelentették, hogy megegyeztek egy ipari és mezőgazdasági termékek liberalizációjára irányuló kereskedelmi megállapodás létrehozásról. A megállapodás értelmében 7 milliárd dollár értékű, a Japánba irányuló amerikai mezőgazdasági termékek több mint 90%-át kitevő export – köztük marha- és sertéshús, gabona, sajt, kukorica, bor – juthat vámmentesen vagy alacsonyabb vámok mellett a japán piacra. A „kölcsönösség” jegyében, az USA nagyjából 40 millió dollárnak megfelelő japán mezőgazdasági termékekre – virágokra és növényekre, a zöld teára és szójaszósza – kivetett vámot fog szintént vagy eltörölni, vagy csökkenteni. Emellett egy különálló digitális megállapodást is kötöttek, viszont a gépjárműipari termékekre az USA nem vállalt vámlétszámcsökkentést. A japán piacnyitás az EU-val és Kínával folyó vámháborúnak köszönhetően közel 10-20 milliárd veszteséget elszenvedő, Trump elnök egyik legjelentősebb politikai bázisának tekinthető amerikai mezőgazdasági termelők számára fontos fellélegzést, Trump elnök számára pedig fontos politikai sikert jelent. Szakértők szerint ugyanakkor a megállapodás nem mutat újat az USA számára ahhoz a Csendes-óceáni Partnerségi Megállapodáshoz (TPP) képest, melyet Obama elnök aláírt, majd Trump elnök beiktatását követően azonnal felmondott. Másrészt mivel a megállapodás a kétoldalú kereskedelemnek csak egy korlátozott részét – és nem a WTO szabálykönyve által előírt lényegében teljes kereskedelmet („*substantially all trade*”) – fedi le, annak WTO konformitása megkérdőjelezhető. Trump utóbbi aggályt azzal igyekezett elűzni, hogy a jelenlegi megállapodás egy későbbiekben kitárgyalandó, átfogó megállapodás első elemét képezi.

4. EU-Kína kapcsolatrendszer

Az USA-Kína kereskedelmi tárgyalások fejleményei miatt várhatóan Kína visszább lép az EU felé tett ígéretekből is. Kereskedelempolitikai szempontból az EU három területen tartja szükségesnek a korábbi Kína-stratégia módosítását:

- WTO-modernizáció támogatása
- a folyamatban lévő kétoldalú kereskedelmi megállapodások tárgyalásának folytatása
- egyoldalú intézkedések alkalmazásának megerősítése, ide értve az antidömping és szubvencióellenes intézkedéseket, az ún. kereskedelmi védelmi eszközöket

Visszas az USA érvelése a kereskedelmi deficitről az EU vonatkozásában, hiszen ha az árukereskedelmen túl számba vesszük a szolgáltatás-kereskedelmet és a profitrepatriálást is, akkor már kismértékű, 11 milliárd eurós amerikai szufficit tapasztalható a kétoldalú kereskedelemben:

Ez is jól mutatja, az USA célja, hogy megőrizze vezető szerepét a globális gazdaságban. Jelenlegi kereskedelmi tárgyalásaik arra koncentrálnak, hogy az USA további koncessziókat kapjon az egyes partnereitől, ide értve az EU-t is, továbbá gátat vessen a kínai törekvéseknek.

Az állami támogatások keretek közé szorítására mind multilaterális szinten van és lesz törekvés, mind egyoldalú intézkedések, új, egyoldalú alaprendeletek elfogadása várható az WTO-tagországok részéről. Mivel az USA-EU-Japán trilaterális együttműködésnek korlátai vannak a multilaterális kereskedelmi rendszerben, elsősorban amiatt, mivel a WTO-ban egyhangú döntéshozatalra van szükség. Várhatóan a közeljövőben az Európai Unió az új Európai Bizottság felállásával el kezdi kialakítani új, a WTO-szabályokkal összhangban lévő olyan belső szabályozását, mely lehetővé teszi az Európai Unió számára azt, hogy fellépjen az állami támogatásokat aktívan, geopolitikai megfontolásokat is figyelembe vevő, használó országokkal szemben.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 GATT, General Agreement on Tariffs and Trade – 1947.
- 2 1995. január 1.
- 3 Akkor az Európai Bizottság dőmpingellenes intézkedést vezetett be az Unióba irányuló kínai export 7%-át érintő napelemekre, melynek kivezetéséért a kínai 4G telekommunikációs piacon 30%-os piaci részesedést kért a három nagy európai cégnek (Siemens – Alcatel – Ericsson). A dőmpingellenes intézkedés kivezetésének napján a kínai sajtóban megjelent, hogy a három európai cég 30,1%-os piaci részesedést kapott Kínában.
- 4 A kvóta meghatározott mennyiségig engedi a legnagyobb kedvezmény elve (MFN) szerinti vám melletti behozatalt, majd annak kihasználását követően emelkedik a vámtétel.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Kommerskollegium (2019): The trade effects of EU regional trade agreements – evidence and strategic choices. Stockholm, Kommerskollegium.
- Jan Tinbergen (1962): Shaping the world economy, suggestions for an international economic policy, New York, The Twentieth Century Fund
- Navarro, P. (2011). Death by China : Confronting the Dragon – A Global Call to Action. Pearson Prentice Hall.
- Wallerstein, I. (1974). The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. Academic Press.
- European Commission (2015). Trade for all, towards a more responsible trade and investment policy. Available at: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/october/tradoc_153846.pdf
- Nyerges, J. (1989). Zöldposztós csatatér (Green room battlefield). Kopint-Datorg, Budapest.
- Nyerges, J. (1981). Vámpolitika (Customs Policy). Kopint-Datorg, Budapest.
- Sawyer, W.C. (2017). U.S. International Trade Policy: An Introduction. Westbridge House.
- Lamy, P. (2013). Geneva consensus: making trade work for all. Cambridge University Press.
- Kommerskollegium (2019): The trade effects of EU regional trade agreements – evidence and strategic choices. Stockholm, Kommerskollegium.

- Jan Tinbergen (1962): *Shaping the world economy, suggestions for an international economic policy*, New York, The Twentieth Century Fund
- Nemes Nagy, J. (2009). *Terek, helyek, régiók (Areas, Places, Regions)*. Akadémiai Kiadó.
- Martonyi, J. (2018). *Nyitás és identitás (Opening and Identity)*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- Müller, W., Khan, N., Scharf, T. (2009): *EC and WTO Anti-dumping law*. Oxford University Press.
- Horváth, É. (2005). *A kereskedelmi választottbíráskodás (Trade arbitration)*. Szent István Társulat, Budapest.
- Bánrévy, G. (2007). *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga (Law of international economic relations)*. Szent István Társulat, Budapest.
- Kerr, W.A., Gaisford, J.D. (2004). *Handbook on International Trade Policy*. Westbridge House.
- J. E. Ahearn, R. J. Fisher, J. W., Goldfarb, C. B., Hanrahan, C. E., Eubanks, W. E. and Rubin, (2008): *EU – US Trade and Investment Relations. Key Issues. CRS Report for Congress*, Washington.
- Corden, W.M. (1997). *Trade Policy and Economic Welfare*. Clarendon Press.
- Hamilton, Daniel and Blackman, Steven (2015): *The Geostrategic Implications of the TTIP*.
- Francois, J.F., Reinert, K.A. (1998). *Applied Methods for Trade Policy Analysis: A Handbook*. Cambridge University Press.
- Blahó, A. (2008). *Világ gazdaságtan*. Akadémia Kiadó Zrt., Budapest.
- Szentes, T. (2008). *Elméleti és módszertani alapok*. Aula Kiadó, Budapest.